

**TURİZM İŞLETMECİLİĞİ VE OTELCİLİK PROGRAMI
ÖĞRENCİLERİNİN STAJ UYGULAMALARI HAKKINDAKİ
GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ:
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ**

*Yrd. Doç. Dr. Oktay EMİR**
*Arş. Grv. Soner ARSLAN***
*Şensoy KILIÇKAYA****

ÖZET

Turizm sektöründe gelişimin sağlanabilmesi ve rekabetin sürdürülebilmesinde bu sektörün çalışanları hayati öneme sahiptirler. İyi bir eğitim almış ve alanında deneyimli çalışanlar yalnızca işletmeler arasındaki rekabetin değil, aynı zamanda bölgesel, ulusal ve uluslararası rekabetin de önemli aktörleridir. Çalışanların bu önemi onlara turizm alanında iyi bir eğitim verilmesinin yanı sıra teoriyle uygulamanın birlikte gerçekleştirilerek öğrenilenlerin pekiştirilmesini ve sektörün yakından tanıtılmasını zorunlu kılmaktadır. Nitekim, turizm eğitimi veren orta ve yüksek öğretim kurumlarının pek çoğunda bu amaçla staj uygulamaları eğitimin önemli bir parçası haline getirilmiş ve zorunlu kılınmıştır.

Bu çalışmada sektörün geleceğini ilgilendiren staj uygulamasının öğrenciler için ne kadar verimli bulunduğu, stajdan ne kadar faydalandığı araştırılmış ve çeşitli çözüm önerileri sunulmuştur. Elde edilen bulgular, staj uygulamalarında karşılaşılan çeşitli güçlükler ile yanlış uygulamaların hem işletmeleri, hem de öğrencileri güç duruma soktuğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada, öğrencilerin staj uygulamaları hakkındaki görüşleri anket metodu uygulanarak elde edilmiş ve bilgisayar ortamında analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm Eğitimi, Staj Uygulamaları, Turizm Eğitiminde Staj

*Afyon Kocatepe Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu

**Afyon Kocatepe Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu

*** Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim dalı Öğrencisi

***Tourism Management And Hospitality Program
Assessment Of Student Views On Internship Practices:
Afyon Kocatepe University Sample***

ABSTRACT

In order to be able to ensure the development and to maintain competition in tourism sector, employers of this sector have vital importance. Employees, who are well educated as well as experienced in their field, are the important actors of not only competition among enterprises but also of regional, national and international competition. The importance of employees requires a part from being a well trained in tourism field, reinforcing of implementation of theory with practices, and advertising of the sector closely. With this aim, thus, intern practices are being brought an important part of training and made compulsory at the most of secondary and higher education institutions.

In this study, it is explored that how intern practices are fruitful for pupil, how much pupils get benefit form internship, and in this regard are made some suggestions. Obtained findings reveal that some difficulties and malpractices get both enterprises and pupils into difficult position. In the study the opinions of pupils in regard to intern practices are obtained by implementing questionare method and are analysed by using a computer programme.

Key words: Tourism education, intern practices, internship in tourism education.

GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkelerde turizm sektörü, sağladığı döviz girdisiyle ödemeler dengesine olan katkısı, dış ticaret hacmindeki yeri ve istihdam yaratıcı özelliği nedeniyle, ekonomik gelişme ve kalkınmanın önemli bir unsuru haline gelmiştir. Ülke ekonomisine katkılarından dolayı, gelişmekte olan ülkeler turizm işletmelerinin sayı ve kapasitelerini çeşitli teşvik

tedbirleriyle hızla artırma yoluna gitmişlerdir. Ülkemizde de 1963 yılından itibaren uygulamaya konulan kalkınma planları ve özellikle 1982 yılında çıkartılan Turizm Teşvik Kanunu ile tesis ve yatak kapasitesinin artırılması için yoğun bir çaba sarf edilmiştir.

Sektörel bazdaki bu hızlı gelişme sürecinde hızla artan tesis ve yatak kapasitesi ile sağlanan hizmet çeşitliliği beraberinde, mesleki eğitim almış nitelikli işgücü açığı sorununu gündeme getirmiştir. Turistik ürün ve hizmet üretiminin kendine özgü özellikleri ve turizm sektörünün emek yoğun bir sektör oluşu nedeniyle, turizm sektöründe genel anlamda insan faktörü, diğer bir ifadeyle hizmetin sunumunda eğitilmiş nitelikli işgücü ihtiyacı ortaya çıkmaktadır (Kızılırmak, 2000).

Uluslararası turizm pazarından daha fazla pay almak isteyen ülkelerin, fiyat ve fiyat dışı unsurlara bağlı olarak rekabete girişmesi, modern turizm anlayışının gerektirdiği hizmet kalitesinin sağlanması ve turist ile turiste hizmet edenler arasındaki ilişkilerin sağlıklı ve kaliteli olarak gerçekleştirilmesi zorunluluğu, büyük ölçüde sektörde istihdam edilen işgücünün meslekî ve teknik eğitim düzeylerinin yüksek olmasına bağlıdır (Timur, 1994: 44). Ayrıca, çalıştığı iş kolunda gerekli mesleki beceriyi öğrenmiş bir insan, zamanını optimal ve çalıştığı araç ve gereçleri verimli bir şekilde kullanabilecektir (Ağaoğlu, 1991:32).

Ülkemizde turizm sektörünün ihtiyacı olan nitelikli insan gücünü yetiştirmek üzere turizm eğitimi veren farklı düzeylerde programlar mevcuttur. Bu programlar örgün eğitim içerisinde yer alan orta öğretim ve yüksek öğretim programları ile yaygın eğitim içerisinde yer alan çeşitli kurs ve sertifika programlarından oluşmaktadır. Örgün eğitim içerisindeki turizm eğitimi veren kurumlar şu şekilde sıralanabilmektedir Orta öğretimde ağırlıklı olarak Anadolu otelcilik ve turizm meslek ile otelcilik ve turizm meslek liselerinde turizm eğitimi verilirken, yüksek öğretimde ön lisans, lisans, yüksek lisans/doktora düzeylerinde farklı programlarda turizm eğitimi verilmektedir. Diğer taraftan yaygın eğitim kapsamında, turizm eğitim merkezleri, halk eğitim merkezleri ve bazı özel kurslarda meslek edindirmeye yönelik projelerde turizm eğitimi verilmektedir. Yüksek öğretim ön lisans düzeyinde turizm eğitimi veren Meslek Yüksek Okulları Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik programları sektöre nitelikli iş gücü yetiştirmeyi amaçlayan programlardan birisidir. Bu programlarda mesleğe yönelik teorik eğitimin yanı sıra uygulamalı eğitim de verilmektedir. Uygulamalı eğitimin bir bölümü uygulama derslerinde verilirken, bir bölümü de staj uygulamaları olarak işletmelerde iş başında verilmektedir. Okulda öğrenilen teorik bilgilerin işletmelerde uygulanabilmesi ve uygulamaya dönük yeni becerilerin kazanılabilmesi stajın amacını oluşturmaktadır.

Gerek öğrencilerin öğrenim süresinde edindikleri teorik bilgileri iş yaşamında pratiğe dökebilmeleri, gerekse iş hayatı öncesi mesleki tecrübeler kazanmaları ve bu iş hayatının sorunlarına hazırlıklı olmaları açısından staj dönemi öğrenim sürecinin önemli bir parçasıdır. Aynı zamanda staj uygulamaları, öğrencilerin meslek yüksek okullarından mezun olabilmeleri için yerine getirmeleri gereken şartlardan biridir. Mevcut uygulamada öğrenciler staj uygulamalarını en az otuz iş günü olmak üzere II. veya IV. yarı dönem sonunda yaz tatilinde yerine getirmektedirler (Karacan, 2004: s.169).

1.TURİZM EĞİTİMİNDE STAJ UYGULAMALARI

Turizm eğitiminin nihai amaçlarından biri, yetişmiş insan gücünün en iyi eğitimle sektöre kazandırma ve onları sektörde kalıcı yapmaktır (Altınay, 1996:2). Bu açıdan bakılacak olursa staj öğrencilerin sektörle ilk tanıştıkları bir dönem olmakla birlikte, bu dönem içerisinde kazanmış oldukları bakış açıları gelecekte bu mesleği yapıp yapmayacakları konularında onlara temel veri teşkil edecek hususlardandır (Pelit ve Güçer 2006: s.140). Diğer yandan stajın öğrencileri kademeli olarak sektöre alıştırma işlevi eğitimin belirtilen nihai amaçlarına ulaşılmasında stajın destekleyici rolünü göstermektedir. Arıca staj; kişiye iş yaşamı ile ilgili sorunları tanıma, onlarla başa çıkma, iş arkadaşları ve üstleriyle iyi iletişim kurabilme, konukları tanıma ve onların neler beklediklerini gözleme ve onlarla nasıl sağlıklı iletişim kurulacağına ilişkin çok değerli bilgiler kazandırır (Çetin, 2005;154).

Bu bilgiler ışığında kısaca stajı, bir meslek veya sanat dalı ile ilgili alınan eğitimi uygulamak ve deneyim sahibi olmak amacıyla yürütülen etkinlik, Stajyeri ise, bu etkinliği bir ücret ön koşulu olmaksızın yerine getiren kimse (Kozak, 2005: Staj Dosyası I) olarak tanımlayabiliriz.

Turizm eğitiminin her kademesinde öğrencilerin pratik bilgi ve becerilerle donatılması zorunludur. Her ne amaçla ve hangi mesleki kademe de kullanılırsa kullanılsın, turizm eğitiminin her kademesinde teori ile uygulama birbirini tamamlayarak bir bütün oluşturacak şekilde yürütülmek zorundadır. Çünkü turizm sektörünün çok dinamik bir yapıya sahip olması, bu alanda verilen eğitimin de dinamik bir yapıya sahip olmasını gerektirmektedir. Diğer bir ifadeyle verilen eğitimin sadece teorik olması yeterli değildir. Verilen eğitimin başarılı olması için uygulamalı eğitime de yer veriliyor olması gerekmektedir (Pelit ve Güçer 2006: s.143).

Turizm eğitimi alan kişilerin teorik olarak öğrendikleri bilgileri meslek yaşamlarında kullanabilmeleri için gerekli olan becerileri de eğitimleri sürecinde geliştirmeleri gerekmektedir. Öğrencilerin eğitim süresi

içinde teoride edindiği bilgilerde pratiklik kazanması iki şekilde sağlanabilmektedir. Bunlardan birincisi, uygulama derslerinde okulun uygulama birimlerinde yapacağı uygulamalar, ikincisi de işletmelerde yapacağı stajlardır.

Meslek Yüksek Okulu Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik programlarında öğrenim görmekte olan öğrenciler sektörü tanımak, teorik bilgileri uygulamaya dönüştürmek, sektördeki yenilikleri uygulama düzeyinde görmek amacıyla turizm işletmelerinde staj yapmaktadırlar. Bu anlamda staj, öğretim programının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

Turizm ve otelcilik eğitimi mesleğe yönelik bir eğitim süreci olduğundan, öğrenciler teorik ve pratik bilgileri iş başında uygulamak amacıyla “staj yönetmeliği” kapsamında stajlarını yapmaktadırlar. Staj yönetmeliği, yüksek öğretim kurumları bünyesinde turizm işletmeciliği ve otelcilik eğitimi alan öğrencilerin staj sürecine ilişkin işlemleri kapsamaktadır.

Staj konusunda yapılmış birçok araştırma, gözlem ve değerlendirme bulunmaktadır. Bunların her biri farklı yönlerden stajla ilgili konuları ele almışlardır. Yapılan çalışmalarda öğrencilerin stajdan beklentileri, stajdan elde edilen kazanımlar, staj sürecinde karşılaşılan sorunlar, işletmelerin staj konusuna ve stajyer öğrencilere bakış açıları ele alınan konular arasındadır.

Araştırmaların sonuçlarına ve yapılan değerlendirmelere bakıldığında genel olarak aşağıdaki tespitler karşımıza çıkmaktadır;

- Genel anlamda beklentilerin karşılanamaması
- Stajyerlerin işletmeler tarafından ucuz işgücü olarak görülmesi
- İş yaşamına uyum ile ilgili sorunlar
- Stajyerlerin alanları dışında çalıştırılmaları
- Sosyal haklar ile ilgili sorunlar (sigorta, izin, fazla mesai ücreti, ücret v.b.)
- Beslenme ve barınma sorunları
- İşletmelerin iş başında eğitime gerekli önemi vermemeleri

Bugüne kadar yapılan bütün araştırma ve değerlendirmelerde, stajın katkılarında çok, staj sürecinde yaşanan olumsuzluklar ve sorunlar ön plana çıkmıştır. Bu durum, işletme, öğrenci ve okullar tarafından stajlara gereken önemin verilmemesinin bir göstergesidir. Öğrencilerin bir kısmı stajı, okulu bitirmek için yerine getirilmesi gereken bir zorunluluk olarak görmekte,

okullar staj sürecinin planlanması ve takibi için gerekli özeni maddi ve bürokratik nedenlerden dolayı gösterememekte, işletmeler ise, öğrencileri bir iş gören gibi değerlendirip bu iş gücünden azami ölçüde faydalanmayı düşünmektedirler. Bu durumda, teorik bilgilerin pratikte uygulanışını görmek, mesleki bilgi ve beceri kazanmak, iş başında eğitim, sektörü tanıma ve iş yaşamına uyum gibi stajın temelini oluşturan amaçlardan uzaklaşmakta, staj tüm taraflar için bir külfet olarak görülmektedir.

2.ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Daha önce yapılan çalışmalarda öğrencilerin stajdan beklentileri, stajdan elde edilen kazanımlar, staj sürecinde karşılaşılan sorunlar, işletmelerin staj konusuna ve stajyer öğrencilere bakış açıları gibi konular işlenmiş, ancak staj uygulamasının katkıları üzerine yeterli araştırma yapılmamıştır. Bu bağlamda araştırma staj uygulamasının öğrenciler üzerindeki katkılarını, öğrencilerin görüşleri doğrultusunda değerlendirmesi açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Programlarında öğrenim görmekte olan, stajını tamamlamış öğrencilerin stajla ilgili görüşlerinin değerlendirilmesi ve ilgili literatüre katkı yapılmasıdır.

3.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1.Evren

Araştırmanın evrenini, Afyon Kocatepe Üniversitesi Afyon Meslek Yüksek Okulu, Sandıklı Meslek Yüksek Okulu ve Dinar Meslek Yüksek Okulu Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Programlarında öğrenim görmekte olan stajını tamamlamış öğrenciler oluşturmaktadır. Afyon MYO' dan 79, Sandıklı MYO' dan 111 ve Dinar MYO' dan 35 olmak üzere toplam 225 öğrenci araştırma evreninde yer almaktadır. Evrenin tamamına ulaşılmasının bir sonucu olarak evren aynı zamanda örnekleme teşkil etmiştir.

3.2.Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada veri toplamak amacıyla anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anket soruları oluşturulurken daha önce yapılmış çalışmalardan yararlanılmıştır (Pelit ve Güçer, 2006; Karacan, Sami ve Esin, 2005; Sarı, 2007).

Anket iki bölüm oluşmaktadır; birinci bölümde demografik özellikleri belirlemeye yönelik sorular ve ikinci bölümde ise öğrencilerin yaptıkları stajı değerlendirmelerine yönelik ifadeler yer almaktadır. Araştırma sonuçlarına ulaşmak amacıyla 5'li Likert Ölçeği kullanılarak hazırlanan ankette yer alan, "Kesinlikle katılıyorum", "Katılıyorum",

“Kararsızım”, “Katılmıyorum”, “Kesinlikle Katılmıyorum” ifadelerine öğrencilerin katılma dereceleri ölçülmeye çalışılmıştır.

Hazırlanan anket, Afyon Meslek Yüksek Okulu, Dinar Meslek Yüksek Okulu ve Sandıklı Meslek Yüksek Okulu’nda Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Programlarında öğrenim görmekte olan öğrencilere araştırmacılar tarafından uygulanmıştır.

3.3. Veri Çözümleme Yöntemi

Evrende yer alan öğrenci sayısı kadar (225) çoğaltılıp uygulanan anketlerin eksik ve hatalı olanları çıkarıldıktan sonra 205 anket değerlendirmeye alınmıştır. Öğrencilerin yapmış oldukları stajları değerlendirmeye yönelik görüşlerin yüzde, frekans ve aritmetik ortalamaları ve standart sapma değerleri hesaplanarak tablolar halinde sunulmuştur. Öğrencilerin demografik özellikleriyle staj uygulamalarını değerlendirmeleri arasında bir ilişki olup olmadığı, iki değişkenin olduğu sorularda t testi, ikiden fazla değişkenin olduğu sorularda ise Tek Yönlü Varyans Analizi uygulanarak analiz edilmiştir.

Araştırmamın güvenilirliği ile ilgili yapılan güvenilirlik testi sonucu Cronbach's Alpha değeri 0,886 olarak ölçülmüştür. Bu bağlamda anketin oldukça güvenilir olduğu sonucuna ulaşılabilir. Söz konusu analizler SPSS 15.0 for Windows Programı kullanılarak yapılmıştır.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Ön lisans düzeyinde turizm işletmeciliği ve otelcilik eğitimi alan öğrencilerin stajla ilgili görüşlerini değerlendirmeye yönelik olarak yapılan bu araştırmada değerlendirmeye alınan toplam 205 anket bulgularına göre araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özelliklerine ilişkin bilgiler **Tablo 1** de sunulmuştur.

Tablo’1 de görüleceği üzere ankete katılan öğrencilerin 74’ü Afyon MYO, 99’u Sandıklı MYO ve 32’si Dinar MYO’nda öğrenim görmektedir. Ankete katılan öğrencilerin 105’i erkek, 100’ü kızdır. Öğrencilerin 106’sı Önbüro ve Kat Hizmetleri Dalında, 99’u da Yiyecek İçecek ve Mutfak Dalında öğrenim görmektedir. Ankete katılan 2.Sınıf öğrencilerin sayısı 182 iken dönem uzatan öğrencilerin sayısı 23’tür.

Öğrencilerin 175’i konaklama işletmesinde, 25’i yiyecek içecek işletmesinde ve 5’i seyahat acentasında stajlarını yapmışlardır. Staj sürecinde öğrencilerin 124’ü lojmanda, 72’si kendi evinde ve 9’u da tanıdıklarında kaldıklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin, 19’u yarım pansiyon, 45’i tam pansiyon, 127’si her şey dâhil sistem, 12’si oda kahvaltı ve 2’si diğer pansiyon tiplerini uygulayan işletmelerde stajlarını yapmışlardır.

Öğrencilerin 44'ü önbüro, 120'si servis, 23'ü kat hizmetleri, 6'sı mutfak, 5'i seyahat acentası ve 7'si de konaklama işletmelerinin tüm bölümlerinde çalışarak stajlarını tamamlamışlardır. 163 öğrenci staj yapacakları işletmeyi kendileri belirlerken, 40 öğrencinin yerini okul belirlemiş, 2 öğrenci de diğer şekilde işletme belirlendiğini beyan etmişlerdir.

Tablo 1: Ankete katılan öğrencilerin demografik dağılımı

Ankete Katılan Öğrenci Sayısı (n) = 205			
Kriterler	Değişkenler	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	105	51,2
	Kız	100	48,8
Okul	Afyon MYO	74	36,1
	Sandıklı MYO	99	48,3
	Dinar MYO	32	15,6
Bölüm (Dalı)	Önbüro ve Kat Hizmetleri	106	51,7
	Yiyecek İçecek ve Mutfak	99	48,3
Sınıf	2. sınıf	182	88,8
	Dönem Uzatım	23	11,2
Staj Yapılan İşletme	Konaklama İşletmesi	175	85,4
	Yiyecek İçecek İşletmesi	25	12,2
	Seyahat Acentası	5	2,4
Staj Sürecinde Kalınan Yer	Lojmanda Kaldım	124	60,5
	Kendi Evimde Kaldım	72	35,1
	Tanıdıklarımda kaldım	9	4,4
Staj yapılan İşletmenin Pansiyon Tipi	Oda Kahvaltı	12	5,9
	Yarım Pansiyon	19	9,3
	Tam Pansiyon	45	22
	Her Şey Dahil Sistem	127	62
	Diğer	2	1
İşletmeyi Belirleme Şekli	Kendim Seçtim	163	79,5
	Okul Belirledi	40	19,5
	Diğer	2	1
Staj Yapılan Bölüm	Önbüro	44	21,5
	Yiyecek İçecek	120	58,5
	Kat Hizmetleri	23	11,2
	Mutfak	6	2,9
	Seyahat Acentası	5	2,4
	Birden Fazla Bölüm	7	3,4

Tablo 2’de stajın, öğrencilerin stajla ilgili görüşlerini değerlendirmeye yönelik ifadelerle katılma derecelerinin frekans ve yüzdeleri verilmiştir.

Tablo 2 genel olarak incelendiğinde öğrencilerin yaptıkları staja ilişkin görüşlerinin olumlu olduğu gözlemlenmektedir. “Aldığım eğitime uygun bölümde staj yaptım” ifadesine öğrencilerin % 72,6’sı olumlu görüş bildirmişlerdir. Daha önce bu alanda yapılan araştırma sonuçları dikkate alındığında bu durumun olumlu bir gelişme olduğunu söylemek mümkündür. “Okulda öğrendiğim teorik bilgileri stajda uygulama fırsatım oldu ve bilgilerimi pekiştirdim” ifadesine öğrencilerin % 67,8’i olumlu görüş bildirmişlerdir. Bu sonuca göre, stajın temelini oluşturan, teorik bilgilerin işletmelerde uygulanabilmesi amacına büyük ölçüde ulaşıldığı görülmektedir.

Sektörü tanıma, işleyişi hakkında bilgi sahibi olma, iş yaşamına uyum gibi konularda stajın katkılarının yadsınamayacak boyutta olduğu anketin sonuçlarından açıkça anlaşılmaktadır. Stajın öğrencilerin kendilerine olan güven duygusunun gelişmesine olan katkısı diğer önemli bir husustur. Öğrencilerin yaklaşık % 90’ı insan ilişkileri konusunda bilgi ve tecrübe kazandıklarını ifade etmektedirler ki, insan ilişkilerinin çok önemli olduğu bir sektör olan turizm sektöründe çalışacak öğrenciler için bu çok önemli bir kazanımdır.

Okullarda verilen teorik eğitimle işletmelerdeki uygulamalar arasında paralellik olduğu yönündeki ifadeye katılım oranı % 59,5 olarak ölçülmüştür. Daha önce birçok araştırmacı tarafından değinildiği üzere, amacı turizm sektöründe istihdam edilmek üzere insan gücü yetiştirmek olan turizm eğitiminde, sektördeki güncel uygulamaların öğretim programlarına tam olarak yansıtılmadığını belirtmek yerinde olacaktır.

Öğrenciler turizm sektöründe mesleki ve teknik bilginin yanında çok önemli bir yere sahip olan yabancı dil konusunda da önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Öğrencilerin büyük çoğunluğunun, müşterilerle daha çok yüz yüze gelen bölümlerde staj yapmış olmalarının bu sonucun ortaya çıkmasına katkı sağladığı söylenebilir.

İşletmelerdeki staj sürecine ilişkin önemli bir gelişme de, işletmelerin hizmet içi eğitime önem vermeye başlamalarıdır. Zira öğrencilerin % 57,1’i staj yaptıkları işletmelerde hizmet içi eğitim aldıkları yönündeki ifadeye katıldıklarını belirtmişlerdir.

Turizm faaliyetlerinin dinlenme ve eğlenme dışında, değişik kültürleri ve insanların yaşam biçimlerini tanıma amacı da vardır. Küreselleşen dünyada bu amaç turizmin diğer bilinen amaçlarının önüne

geçmiştir. Öğrencilerin değişik kültürleri ve yaşam biçimlerini tanıma konusunda da önemli kazanımlar elde ettikleri görülmektedir. Bu yöndeki ifadeye % 86,3 oranında katılım belirtilmiştir.

Konaklama işletmelerinde uygulanan her şey dâhil sistemi dolayısıyla öğrencilerin büyük çoğunluğu okullarda öğrendikleri teorik bilgileri uygulayamadıklarını belirtmişlerdir. Ankette yer alan “Her şey dâhil sistem nedeniyle okulda öğrendiğim bilgi ve becerileri tam olarak uygulayamadım” ifadesine öğrencilerin % 57,6’sı katıldıklarını ifade etmişlerdir. Bu da göstermektedir ki her şey dâhil sistemi öğrencilerin okullarda öğrendikleri teorik bilgileri işletmelerde uygulayabilmesi olanağını büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır.

Tablo 2: Öğrencilerin yaptıkları stajlara için görüşleri

Stajı değerlendirmeye yönelik görüşler	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		Kesinlikle Katılmıyorum	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Aldığım eğitime uygun (alanımda) bölümde staj yaptım	98	47,8	51	24,8	16	7,8	23	11,2	17	8,3
Okulda öğrendiğim teorik bilgileri stajda uygulama fırsatım oldu ve bilgilerimi pekiştirdim.	67	32,7	72	35,1	22	10,7	31	15,1	13	6,3
Okulda yapılan teorik eğitimle işletmelerdeki uygulamalar arasında paralellik olduğunu gözlemledim	38	18,5	84	41,0	53	25,9	15	7,3	15	7,3
Staj yaptıktan sonra eğitim aldığım bölüme olan ilgim arttı.	58	28,3	63	30,7	36	17,6	20	9,8	28	13,7
Yaptığım staj iş yaşamını tanımak açısından yararlı oldu.	112	54,6	73	35,6	10	4,9	6	2,9	4	2,0
Yaptığım staj mesleki açıdan	88	42,9	69	33,7	30	14,6	9	4,4	9	4,4

kendime olan güvenimi artırdı.										
Yabancı dilimi geliştirmeme katkı sağladı	50	24,4	65	31,7	45	22,0	25	12,2	20	9,8
Yaptığım stajın mezuniyet sonrası iş yaşamımda başarılı olmama katkı sağlayacağına inanıyorum.	72	35,1	74	36,1	39	19,0	9	4,4	11	5,4
Staj sonunda okula döndüğümde derslere ve konulara bakış açımında olumlu değişimler meydana geldi.	68	33,2	82	40,0	30	14,6	15	7,3	10	4,9
Genelde insan ilişkileri, özelde de müşteri-çalışan ilişkileri konusunda tecrübe kazandım	87	42,4	99	48,3	12	5,9	4	2,0	3	1,5
Okulu bitirdiğimde turizm sektöründe çalışma isteğime olumlu katkı sağladı	52	25,4	68	33,2	53	25,9	10	4,9	22	10,7
Staj yaptığım işletmelerde hizmet içi eğitim aldım	52	25,4	65	31,7	22	10,7	39	19,0	27	13,2
Yaptığım stajla sektörü tanıma imkânım oldu	90	43,9	90	43,9	16	7,8	6	2,9	3	1,5
Staj süresini mesleki becerilerimi geliştirmek açısından yeterli görüyorum	51	24,9	64	31,2	53	25,9	28	13,7	9	4,4
İş bölümü ve koordinasyonlu çalışma hakkında tecrübe kazandım	65	31,7	99	48,3	29	14,1	7	3,4	5	2,4
Her şey dâhil sistemi nedeniyle okulda öğrendiğim bilgi ve becerileri tam olarak uygulayamadım	65	31,7	53	25,9	34	16,6	29	14,1	24	11,7
Değişik kültürlerden insanları ve yaşam biçimlerini tanıma fırsatım oldu	111	54,1	66	32,2	14	6,8	6	2,9	8	3,9

Araştırmanın bir sonraki bölümünde ise öğrencilerin demografik özellikleri ile stajı değerlendirmeye yönelik ifadelerle katılma düzeyleri arasında istatistiksel olarak fark olup olmadığı ele alınmıştır. Demografik

özelliklerin her biri için uygun testler uygulanarak sonuca ulaşılmış ve tablolar halinde sunulmuştur. Bu bağlamda ilk olarak öğrencilerin öğrenim gördükleri okul ile görüşleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

Tablo 3: Öğrencilerin öğrenim gördükleri okul ile görüşleri arasındaki ilişkiler

Varyans Kaynağı	Standart Dağılım	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar arası	2	1,314	0,657	1,715	0,183
Grup içi	202	77,354	0,383		
Genel	204	78,668			

Staj yapan öğrencilerin görüşleri arasında eğitim aldığı okullar açısından anlamlı bir farkın olup olmadığını araştırmak amacıyla ikiden fazla değişken düzeyi olduğu için Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılarak yapılan test sonucunda elde ettikleri puan ortalamaları arasında $p>0,05$ anlam düzeyinde güvenilirlikle istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 4’te ankete katılan öğrencilerin görüşleri ile eğitim aldıkları bölümler açısından anlamlı bir farkın olup olmadığını araştırmak amacıyla iki farklı değişken düzeyi olduğu için *t* testi kullanılarak yapılan test sonucunda elde ettikleri puan ortalamaları arasında $p>0,05$ anlam düzeyinde güvenilirlikle istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 4: Öğrencilerin eğitim aldıkları bölüm ile görüşler arasındaki ilişkiler

Eğitim Alınan Bölüm Adı	Dağılım	Ortalama	Standart Sapma	Ortalamanın Standart Sapması
Önbüro ve kat hizmetleri dalı	106	3,7794	0,66244	0,06434
Yiyecek içecek ve mutfak dalı	99	3,9411	0,56471	0,05676

Tablo 5’te ankete katılan öğrencilerin görüşleri ile cinsiyetleri açısından anlamlı bir farkın olup olmadığını araştırmak amacıyla iki farklı değişken düzeyi olduğu için *t* testi kullanılarak yapılan test sonucunda elde ettikleri puan ortalamaları arasında $p>0,05$ anlam düzeyinde güvenilirlikle istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 5: Öğrencilerin cinsiyetleri ile görüşleri arasındaki ilişkiler

Ankete katılanların cinsiyeti	Dağılım	Ortalama	Standart Sapma	Ortalamanın Standart Sapması
Erkek	105	3,9286	0,59386	0,05795
Kız	100	3,7828	0,64277	0,06428

Tablo 6’da ankete katılan öğrencilerin görüşleri ile sınıf düzeyleri açısından anlamlı bir farkın olup olmadığını araştırmak amacıyla iki farklı değişken düzeyi olduğu için t testi kullanılarak yapılan test sonucunda elde ettikleri puan ortalamaları arasında $P>0,05$ anlam düzeyinde güvenilirlikle istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 6: Öğrencilerin sınıf düzeyleri ile görüşleri arasındaki ilişkiler

Kaçıncı sınıf olduğu	Dağılım	Ortalama	Standart Sapma	Ortalamanın Standart Sapması
İkinci sınıf	182	3,8758	0,59220	0,04390
Dönem uzattım	23	3,7126	0,81592	0,17013

Tablo 7’de ankete katılan öğrencilerin görüşleri ile staj yapılan işletme açısından anlamlı bir farkın olup olmadığını araştırmak amacıyla ikiden fazla değişken düzeyi olduğu için Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılarak yapılan test sonucunda elde ettikleri puan ortalamaları arasında $p>0,05$ anlam düzeyinde güvenilirlikle istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 7: Öğrenci görüşleri ile staj yapılan işletme türü arasındaki ilişkiler

Varyans Kaynağı	Standart Dağılım	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar arası	2	0,545	0,272	0,704	0,496
Grup içi	202	78,123	0,387		
Genel	204	78,668			

Tablo 8’de ankete katılan öğrencilerin görüşleri ile staj yapılan bölüm açısından anlamlı bir farkın olup olmadığını araştırmak amacıyla Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi (C.X, S II, 2008)

ikiden fazla değişken düzeyi olduğu için Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılarak yapılan test sonucunda elde ettikleri puan ortalamaları arasında $p>0,05$ anlam düzeyinde güvenilirlikle istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 8: Öğrenci görüşleri ile staj yapılan bölümler arasındaki ilişkiler

Varyans Kaynağı	Standart Dağılım	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar arası	5	2,896	0,579	1,521	0,185
Grup içi	199	75,772	0,381		
Genel	204	78,668			

Tablo 9’da ankete katılan öğrencilerin görüşleri ile staj yapılan işletmelerdeki uygulanan pansiyon tipi açısından anlamlı bir farkın olup olmadığını araştırmak amacıyla ikiden fazla değişken düzeyi olduğu için Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılarak yapılan test sonucunda elde ettikleri puan ortalamaları arasında $p>0,05$ anlam düzeyinde güvenilirlikle istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 9: Öğrenci görüşleri ile staj yapılan işletmede uygulanan pansiyon tipi arasındaki ilişkiler

Varyans Kaynağı	Standart Dağılım	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar arası	4	1,420	0,355	0,919	0,454
Grup içi	200	77,248	0,386		
Genel	204	78,668			

Tablo 10’da Ankete katılan öğrencilerin görüşleri ile staj yaptıkları işletmeleri belirleme açısından anlamlı bir farkın olup olmadığını araştırmak amacıyla ikiden fazla değişken düzeyi olduğu için Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılarak yapılan test sonucunda elde ettikleri puan ortalamaları arasında $p> 0,05$ anlam düzeyinde güvenilirlikle istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 10: Öğrenci görüşleri ile staj yaptıkları işletmeyi belirleme şekli arasındaki ilişkiler

Varyans Kaynağı	Standart Dağılım	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar arası	2	1,033	0,517	1,344	0,263
Grup içi	202	77,634	0,384		
Genel	204	78,668			

Tablo 11’de ankete katılan öğrencilerin görüşleri ile staj süresince kaldıkları yer açısından anlamlı bir farkın olup olmadığını araştırmak amacıyla ikiden fazla değişken düzeyi olduğu için Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılarak yapılan test sonucunda elde ettikleri puan ortalamaları arasında $p>0,05$ anlam düzeyinde güvenilirlikle istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı ortaya çıkmıştır

Tablo 11: Öğrenci görüşleri ile staj sürecinde kaldıkları yer arasındaki ilişkiler

Varyans Kaynağı	Standart Dağılım	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar arası	2	,087	0,044	0,112	0,894
Grup içi	202	78,580	0,389		
Genel	204	78,668			

SONUÇ VE ÖNERİLER

Turizm alanında eğitim veren ön lisans programları, öğrencileri, stajyer öğrenci statüsünde eğitim-öğretim yılının belli dönemlerinde sektöre göndermektedir. Öğrencilerin okullarda öğrendikleri teorik bilgileri uygulayabilmeleri ve sektördeki yeni uygulamaları öğrenmeleri amaçlanmaktadır.

Bu araştırmanın uygulama kısmından çıkan sonuçlar değerlendirildiğinde, öğrencilerin yaptıkları stajı değerlendirmeye yönelik ifadeler katılma derecelerinden yola çıkarak, stajın öğrencilerin mesleki ve kişisel gelişimlerine önemli katkılar sağladığını söylemek mümkündür.

Ankette yer alan ifadeler katılma dereceleri dikkate alınarak yapılan değerlendirmede öğrenciler, mesleki ve kişisel gelişimlerinde stajın katkılarına ilişkin büyük oranda olumlu görüş bildirmişlerdir. Yapılan staj; öğrencilerin sektörü tanımaları, sektördeki güncel uygulamaları iş başında

öğrenmeleri, insan ilişkilerini geliştirmeleri, yabancı dillerini geliştirmeleri, iş yaşamını tanımaları gibi pek çok konuda önemli katkılar sağlamıştır. Diğer taraftan işletmelerin hizmet içi eğitime de önem vermeye başladıkları, öğrencilerin bu yöndeki ifadeye olumlu görüş belirtmelerinden anlaşılmaktadır.

Stajın, sektörü ve iş yaşamını tanıma ve hatta gelecekte bu mesleği yapıp yapmayacağı konusunda fikir vermede çok önemli bir yeri vardır. Anket sonuçlarına bakıldığında bu konuda olumlu yönde bir gelişmenin olduğu gözlemlenmektedir. Çünkü öğrencilerin büyük çoğunluğu bu yöndeki ifadelerine katıldıklarını bildirmişlerdir. Bu gelişme, turizm eğitimi almış yetişmiş insan gücünün sektör dışında istihdamının önlenmesi açısından önem arz etmektedir.

Bu araştırmanın uygulama bölümünün sonuçları değerlendirildiğinde daha önce bu alanda yapılmış çalışmaların sonuçlarının aksine öğrencilerin staj ile ilgili değerlendirmelerinde olumlu görüşlerle karşılaşmaktadır. Tabii ki, bu araştırma sonuçlarından yola çıkarak ülkemiz genelinde staj ile ilgili problemlerin çözüldüğünü ve istenilen noktaya ulaşıldığını söylemek mümkün değildir. Ancak yine de staj konusunda ilerlemenin kaydedildiğini görmek eğitim kurumları ve turizm sektörü adına olumlu bir gelişmedir.

Turizm işletmelerinde, mesleki eğitim almış nitelikli insan gücü istihdam etmek çok önemlidir. Çünkü emek yoğun bir sektör olan turizm sektöründe daha kaliteli hizmet verilebilmesi ve müşteri memnuniyetinin sağlanabilmesi, alanında eğitim almış nitelikli işgücüne sahip olmakla mümkün olabilecektir. Sektörün ihtiyacı olan nitelikli iş gücünün yetiştirilmesi bu alanda verilen mesleki eğitim ile sağlanabilir. Ancak verilecek eğitimin sektörün beklentileri doğrultusunda ve güncel olması gerekmektedir.

Bu kapsamda, turizm eğitimi veren okullarda öğretim programlarının içeriği sektördeki güncel uygulamalar takip edilerek yenilenmeli, uygulamaya daha çok ağırlık verilmelidir. Uygulamanın önemli bir bölümünü oluşturan staj konusunda gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Bu düzenlemeler stajın süresi, planlanması, uygulanması ve staj sürecinin okullar tarafından gerektiği gibi takibi üzerine yoğunlaşmalıdır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın da önem verdiği turizm eğitimi 2023 Türkiye Turizm Stratejisinde kapsamlı bir şekilde ele alınmış ve turizm eğitiminin meslek odaklı olması ve ölçülebilir sonuçlar içermesi (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007;26) konusuna ısrarla değinilmiştir. Bu durum Bakanlığın mesleki staj uygulamalarına önem vereceğinin bir göstergesidir.

Sektör, eğitim kurumları ve Bakanlık işbirliği içerisinde staj konusunda daha yapıcı ve somut adımlar atılması tüm sektör ilgililerinin beklentisidir.

Stajın uygulanması sürecinde ise turizm işletmelerine önemli görevler düşmektedir. Unutulmamalıdır ki eğitimin temel amacı turizm sektörünün gelişmesine hizmet etmektir (Fayman, 1984:38). Stajyer öğrenciler gelecekte bu mesleği yürütecek, sektörün gelişmesine katkı sağlayacak bireyler olarak görülüp iş başında eğitilmelerine gereken önem verilmelidir. Bu bağlamda, öğrencilerin teorik ve pratik bilgi eksikliklerinin giderilmesine yönelik hizmet içi eğitimler üzerinde titizlikle durulmalıdır.

Bütün bu önerilerin gerçekleştirilebilmesi ve dolayısıyla stajlardan beklenen katkıların sağlanması için okul, öğrenci ve işletmelerin staj süreci üzerinde titizlikle durmaları, gelişen ve değişen şartlara göre staj sürecinin yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Yeniden yapılandırma sürecinde sektör temsilcileri ve öğretim programları yöneticileri yakın bir işbirliği içinde olmalıdırlar.

Öğrencilerin staja gitmeden önceki beklentilerinin bilinmemesi araştırmacılarca bu çalışmanın kısıtı olarak görülmüştür. Bu amaçla staj konusunda beklentiler ve staj dönüşü stajdan ne ölçüde fayda sağlandığı ve memnuniyet düzeylerinin ölçüleceği bir çalışmanın bu konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı düşünülmektedir. Böylelikle çalışanların staj öncesi ve staj sonrası düşünceleri öğrenilmiş olacak ve staj uygulamalarının sonuçları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş olacaktır. Bunun sonucu olarak elde edilen veriler ışığında hem turizm eğitimi veren kurumlar hem de turizm işletmeleri staj uygulama programlarını amaca uygun olarak iyileştirebilirler.

KAYNAKÇA

AĞAOĞLU, Osman, K. (1991), Türkiye’de Turizm Eğitimi ve Etkenliği, Milli Prodüktivite Yayınları, No:439, Ankara.

ALTINAY, Murat (1996), *Turizm Öğrencilerinin Stajdan Beklentileri ve Doğu Akdeniz Üniversitesi Örneği*, Turizmde Seçme Makaleler 26, İstanbul TUGEV:1-13.

ÇETİN, Şule (2005), *Öğrenci Stajlarında Yararlanılan Dersler Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme: Mersin Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Örneği*, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt:16, Sayı:2, s.154.

FAYMAN, Anton (1984), *Otelcilik, Yiyecek ve Turizm Sektöründe İnsan Kaynaklarının Gelişimi*, Editörler: KORZAY, M., A. USLUATA, Ş. YARCAN ve T. VAR, Turizm Eğitimi Kongresi: Tebliğ ve Tartışmalar, İstanbul.

KARACAN, Sami ve Esin KARACAN (2004), *Meslek Yüksek Okullarında Yapılan Staj Uygulamalarına İlişkin Bir Araştırma, Kalite ve Verimlilik İçin İş Yerleri-MYO İşbirliğinin Gereği*, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (8), 2004/2, 168–184

KIZILIRMAK, İsmail (2000), *Meslek Yüksek Okulları Turizm ve Otelcilik Programlarının Günümüz Turizm Sektörünün Beklentileri Doğrultusunda Değerlendirilmesi*, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/147/kizilirmak.html>, Erişim tarihi:08.05.2008

KOZAK, Nazmi (2005), *Staj Dosyası (I):Öğrencilerin yaşadıkları Sorunlar; Staj Dosyası (II):Sektörün ve Turizm Programlarının Görüşleri; Staj Dosyası (III):Turizm Sektöründe Staj Üzerine Bazı Görüşler*, <http://www.turizm gazetesi.com/articles/article.aspx?id=25083>, Erişim tarihi:09.05.2008

Kültür Ve Turizm Bakanlığı, 2007, “Türkiye Turizm Stratejisi” Yatırım Ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, Ankara.

PELİT, Elbeyi ve Evren GÜÇER, (2006), *Turizm Alanında Öğretmenlik Eğitimi Alan Öğrencilerin Turizm İşletmelerinde Yaptıkları Stajları*

Değerlendirmeleri Üzerine Bir Araştırma, Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, Yıl:2006, Sayı:1, s.139–164.

SARI, Hatice (2007), *Orta Öğretim Düzeyinde Mesleki Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Staj Sürecine Adaptasyonu Üzerine Bir Araştırma*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Eğitimi A.B.D. Yüksek Lisans Tezi

TİMUR, Alp (1994), “Turizm Eğitiminde Darboğazlar”, Dört Yıllık Turizm Yüksek Okullarında Eğitim Öğretim Sorunları ve Çözüm Yolları, Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okulu Hafta Sonu Semineri, Özkan Matbaacılık, Ankara.